

De meester van Coudewater opgespoord ?

Een interessante theorie

G.C.M. van Dijck*

De Meester van Coudewater heeft nooit bestaan. Het is een noodnaam die kunsthistorici, bij gebrek aan beter, hebben toegekend aan de maker van een groep beelden die stilistisch een sterke verwantschap vertonen. De anonieme beeldsnijder dankt zijn naam aan de veronderstelling dat een deel van deze beelden afkomstig was uit de abdij Mariënwater te Coudewater, een gehucht in de buurt van 's-Hertogenbosch. Recentelijk is die bewering echter in twijfel getrokken.

De meeste auteurs gaan er nog steeds vanuit dat de Meester van Coudewater werkzaam is geweest in een stedelijk centrum, waarschijnlijk 's-Hertogenbosch. Lucas van Dijck komt met een nieuwe hypothese: de Meester van Coudewater is eigenlijk de Bossche beeldsnijder Meester Jan Janszoon van Gheervliet.

De evangelist Johannes, rond 1470 gesneden door de Meester van Coudewater. Notenhout met originele polychromie. (Amsterdam, Rijksmuseum)

De tentoonstelling over de beeldensnijder Jan van Steffenswert te Maastricht maakte duidelijk, dat middeleeuwse beeldsnijders zelden hun signatuur op hun beelden aanbrachten. De Maastrichtse kunstenaar blijkt een uitzondering, want hij deed dat wel. De zogenaamde

meester van Coudewater heeft dat, jammer voor de Brabantse onderzoeker, echter nagelaten. Deze anonieme meester woonde en werkte in 's-Hertogenbosch en volgens vooraanstaande kunsthistorici zijn beelden van hem te dateren tussen ca. 1460-1475. Hij ontleent zijn naam

'Meester van Coudewater' aan het feit dat er veel beelden uit dat klooster tot op heden zijn bewaard. Wie nauwkeurig de Bossche beeldsnijders bestudeert, moet wel tot de conclusie komen, dat er in die jaren buitengewoon weinig beeldsnijders in 's-Hertogenbosch werkzaam waren. Een lijst van snijders vóór ca. 1480 met hun jaartallen bewijst dat (zie bijlage).

Om nu de meester van Coudewater te identificeren gaan we uit van een aantal vooronderstellingen:

1. Hij moet op grond van zijn productie (die achteraf relatief groot blijkt te zijn) een zekere welvaart hebben gekend;
2. Op grond van zijn kwaliteit heeft hij van verscheidene kerkelijke instanties stellig opdrachten gekregen;
3. Hij zal waarschijnlijk als meester met leerlingen in een atelier hebben gewerkt;
4. Hij moet geleefd hebben in de periode 1460-1475.

Uitgaande van deze veronderstellingen komt er maar één persoon in aanmerking: Meester Jan Janszoon van Gheervliet.

Meester Jan was de enige beeldsnijder in die periode die de titel 'meester' droeg en dus in een atelier met leerlingen werkte. Het vroegst komen we zijn naam tegen in 1447 toen hij op 5 mei met drie anderen 20 mud rogge Bossche maat beloofde aan Tielmannus Lambertzoon die Gecke. Er bestaan, gelukkig, akten over zijn huisvesting. Wat valt daarin te lezen?

Op 5 april 1456 kocht hij een huis van bakker Jan, zoon van Dirk Rover Jans Reymbouts, gelegen in de Kerkstraat tussen de Putstraat en Arnoldus de Cuper. Aan de achterzijde van het huis woonde een zekere Christina, een weduwe van Franco Post. Het pand was belast met verschillende cijzen, onder meer verschuldigd aan de hertog van Brabant. Hij betaalde voor het pand 22 gouden 'Peters' en 13 stuivers. Waarschijnlijk heette het huis 'de Zwaan' zoals het in 1478 en 1486 nog genoemd werd. Volgens Mosmans in diens werk over Jheronimus van Aken, p. 10-11 zou dit pand gestaan hebben op de hoek Kerkstraat-Putstraat, (thans postkantoor). Toen hij daar woonde, werd Jan in 1478 ook verplicht belasting te betalen voor 4,5 aam (1 aam is ca. 150 liter) bier (Mosmans, p. 11). Interessant maar foutief is de mening van Mosmans die deze Jan voor Jan Jansz van Aken houdt, een

De heilige Michaël, ca. 1460-1470, gesneden door de Meester van Coudewater (Uden, Museum voor Religieuze Kunst)

oom van Jheronimus Bosch. Deze oom Jan was echter geen beeldsnijder, maar waarschijnlijk schilder.

Er zijn verschillende akten bekend over de betaling van deze panden, die niet interessant zijn. Wel belangrijk is de indruk dat Mr. Jan op dat moment een gegoede inwoner van de Kerkstraat-Putstraat was en naast zijn woonhuis daar ook nog een werkruimte had. Op 22 april 1466 kocht hij een aangrenzend pand in de Putstraat van Nicolaus, zoon van Franco Post, zijn achterbuurman. Wellicht gebruikte hij dit als zijn atelier. Nogmaals breidde hij zijn huizenbezit uit, door in 1468 een pand te kopen, ook in de Putstraat, eigendom van Jan Hendriks van Uden. Na zijn dood, in 1478, verkochten zijn erven twee van deze drie panden. Dat waren zijn twee dochters Jutta en Hillegond. Jutta was moniale (zuster) in het St.-Elisabethklooster van de derde Orde van Sint Franciscus achter de Tolbrug. Hillegond was – en dat valt op te maken uit akten uit 1483, 1486 en 1487 – getrouwd met Henrik Henriks Willems Melis alias Maes. Het ligt voor de hand te veronderstellen dat het klooster achter de Tolbrug beelden bezat van Van Gheervliet. De moeder van Henrick Melis was een zekere Geertruid, die handelde in hout en in 1485 een bestelling leverde aan Cornelis Jacobs Oem te Dordrecht voor het forse bedrag van 723,5 Rijns gulden.

Wie de vrouw van meester Jan van Gheervliet was, weten we, helaas, maar half: haar voornaam was Aecht en zij liet zich in 1454-1455 inschrijven als lid van de Illustre Lieve Vrouwebroederschap. Zij overleed in 1477-1478, toen zij werd uitgeschreven als: 'Aecht Jan Beeldsnijderswif in den Zwaan'.

Overigens behoorde volgens een akte uit 1486 tot het bezit van Mr. Jan ook nog een perceel weide van vijf bunder te Sint-Oedenrode.

Op 17 juli 1478 leefde onze beeldsnijder nog, omdat Johannes van Scoten, burger te Haarlem hem toen volmacht verleende in diens rechten te treden. Volgens de rechterlijke archieven is de meester van Coudewater overleden vóór 15 november 1481, maar een exactere datering is 1478 of 1479. Toen werd hij immers als overleden lid van de Illustre Lieve Vrouwebroederschap uitgeschreven. Zijn dood kwam dus ongeveer een jaar na het overlijden van zijn vrouw. Bij zijn overlijden was stadgenoot Jheronimus van Aken alias Bosch ongeveer 27 jaar oud. Hij moet zijn collega-kunstenaar zeker gekend hebben.

Indien we er van uitgaan dat Jan als handelend persoon in 1447 volwassen was (23 jaar), dan zou hij zeker vóór 1424 geboren zijn. Dan was hij bij zijn dood minstens 55 jaar. Dat zou goed overeenkomen met de productiefste en rijpste periode in zijn kunstenaarsleven, dat vanaf ca. 1460 tot bloei kwam. Gelukkig geven de archieven iets meer prijs over enkele artistieke opdrachten:

De oudste opdracht kwam van de Illustre Lieve Vrouwebroederschap in 1454: hoofden van mensen snijden aan de orgelkast: 'Item den beeltsnyder vanden hoofde te snyen onder den stoel vanden orgelen'(Rekening 1454-1455). Ofschoon de naam van de beeldsnijder hier niet genoemd wordt, was de aanduiding *den beeltsnyder* hier voldoende om te veronderstellen dat de opdrachtgevers hiermee Van Gheervliet bedoelden. Er was immers geen andere beeldsnijder van enig niveau in de stad.

Het lijkt voor de hand te liggen ook de befaamde koorbanken in de St.-Jan, die uit dezelfde tijd stammen, aan hem toe te schrijven, maar daarvoor ontbreken bewijzen. Misschien dat kunsthistorici zijn beelden eens kunnen vergelijken met de figuren van de koorbanken om zo de identificatie wellicht te bevestigen.

Uit 1466 is een volgende opdracht bekend: op 3 juli beloofde hij de kerkmeeesters van Kessel een 'outaertaffel dairaf die beelde ende tabernaclen ende die vors. taffele voert behoirt ongestoffeert ende ongeverruwt is'. Een retabel dus, dat hij ook nog zal polychromeren in de stijl van het altaar op het hoogkoor in de Sint-Janskerk. 'Stofferen' betekende in die tijd 'polychromeren'.

Op 22 april 1474 beloofde Jan aan de wasmeesters van het altaar van de H. Martinus in de St.-Jan achter het koor, een bedrag van 20 gouden Rijns gulden. Waarschijnlijk de kwitantie voor een uit te voeren beeldsnijwerk. Is deze akte nog vaag, op 22 januari 1478 (vlak voor zijn dood) verkoopt hij aan Laurentius zoon van Henricus Johannesz een 'tabula lignea', (een 'houten retabel'). Voor welke kerk of kapel wordt niet vermeld. Duidelijker is een akte van 28 juni 1478: hij beloofde toen voor de kerk van Nijkerk een retabel te maken vóór Kerstmis en het 'te stofferen ende leveren sall een tafel gesneden vuyt eykenhout dienende totten hogen altaar der kerken voirs ende die stofferen als werck eysschen sal ende all nae inhoud, condicien ende vorwarden van sekeren cedulle aen beyden seyden daer aff gemaect alle droch ende argelist voer inne vuytgesceyden'. Vermoedelijk is het retabel niet gereed gekomen tengevolge van zijn overlijden in 1478 of 1479.

Toen de Broederschap in 1475 de besprekingen opende over een nieuw altaar, was de meester van Coudewater nog gezond en actief: toch werd hij gepasseerd als beeldsnijder. Vond men hem toen toch niet goed genoeg voor dit grote werk? De opdracht ging immers naar de Utrechtse Adriaan van Wesel.

Andere akten met betrekking tot het leven van Mr. Jan laten we hier terzijde, omdat zij slechts gaan over betalingen, cijnsen e.d. Voor de lezer wordt een volledige verwijzing naar de bronnen meegegeven. Nu we aangetoond hebben dat Mr. Jan Jansz van Gheervliet als enige beantwoordt aan alle criteria van een 'meester van Coudewater', lijkt ons hiermede de zaak duidelijk. Hopelijk is nu wederom een Bossche kunstenaar geïdentificeerd.

* G.C.M. van Dijk is historicus te 's-Hertogenbosch

Bijlage I: Beeldsnijders voor 1480 in 's-Hertogenbosch:

Joost Adriaan Berwout: 1460.
Jan die Dove: 1477-1503.
Mr. Jan Jans van Gheervliet: ca. 1423-1478/9.
Huyge Jacobs: 1474.
Mr. Jacob Loer: 1445-1449.
Claas van Schoonhoven: 1450-1466.
NB: Hij was eerder schilder dan beeldsnijder.

Bijlage II: Alle vermeldingen van Mr. Jan van Gheervliet.

R. 1217, fol. 402vo, 5-5-1447 (geldbelofte).
R. 1226, fol. 502, 5-4-1456 (aankoop huis).
R. 1227, fol. 177vo, 3-2-1457 (geldbelofte).
R. 1228, fol. 94, 1457-1458 (geldbelofte).
R. 1229, fol. 294, 13-8-1460 (verkoop cijns).
R. 1231, fol. 299, 1460-1461 (geldbelofte).
R. 1234, fol. 201vo, 22-4-1465 (geldbelofte).
R. 1234, fol. 151vo, 13-8-1465 (volmacht).
R. 1234, fol. 174vo, 22-4-1466 (aankoop huis).
R. 1235, fol. 238, 3-7-1466 (nieuw retabel).
R. 1236, fol. 144, 2-5-1467 (geldbelofte).
R. 1237, fol. 62vo, 5-5-1468 (geldbelofte).
R. 1237, fol. 264, 1467-1468 (aankoop huis).
R. 1238, fol. 145, 23-1-1469 (geldbelofte).
R. 1240, fol. 128vo, 15-5-1471 (geldbelofte).
R. 1242, fol. 49, 5-4-1473 (vermeld als buurman).
R. 1243, fol. 249vo, 22-4-1474 (geldbelofte).
R. 1247, fol. 35, 22-1-1478 (verkoop retabel).
R. 1247, fol. 356, 17-7-1478 (volmacht).
R. 1247, fol. 459vo, 28-6-1478 (nieuw retabel).

Na zijn dood:
R. 1251, fol. 259vo, 15-11-1481 (de erven).
R. 1252, fol. 551vo, 5-9-1483 (verkoop huis).
R. 1253, fol. 396vo, 7-2-1484 (de erven).
R. 1254, fol. 74vo, 16-4-1485 (verkoop hout).
R. 1255, fol. 240, 14-3-1486 (erfenis).
R. 1255, fol. 240vo, 14-3-1486 (erfenis).
R. 1255, fol. 243vo, 14-3-1486 (verhuur huis).
R. 1256, fol. 124vo, 30-3-1487 (erfenis).
R. 1259, fol. 240, 28-10-1489 (verkoop cijns).

Ill.L.Vr.Broederschap, rekeningen: 1454-1455 (uitgaven); 1477-1478, fol. 298vo; 1478-1479, fol. 20vo.